

Kadir Cangızbay ve Türkiye’de Gurvitch Sosyolojisi

Hasan TÜZEN* - Güney ÇEĞİN**

Akıl sergilenmez, yaşanır.

K. Cangızbay

Giriş

BİLİMSEL üretimi, güncel araştırma ve toplumsal muhalefet dertlerinden ya-
lıtmakta mahir, araştırma zanaatına ilişkin meseleleri -gösterişçi kuramcılığı
ve felsefi spekülasyonu öne çıkaran metakuramsal konumlar üzerinden- ya
köhne bir “pozitivizm” eleştirisine gömen ya da aksi istikamette pozitivist yat-
kınıklardan ödün vermeyen ve en kötüsü de tenâfür içindeki sosyal-bilimsel
üretim alanında performansı bizzat *beşeri dert sahibi* olmaya tercih eden sayı-
sız akademik zevâtın içinde, Kadir Cangızbay sosyoloji pratiğini, entelektüel
bir dava adamı olma hususiyetiyle birleştirmeyi kendine dert edinmiş bir bilim
emekçisidir. Gerek üslubu, gerek duruşu ve gerekse mizacıyla, sosyolojik prati-
ğin temel dayanağının ‘entelektüel tavrı’ olması gerektiği üzerinde titizlikle du-
ran Cangızbay, her seferinde entelektüel olmak için sosyolog olma zorunlulu-
ğunun olmadığını, ancak sosyologluğun olmazsa olmaz koşulunun ‘entelektü-
el olmak’ olduğunu bize hatırlatmıştır. Bu bağlamda *münevver*, *aydın* ve *ente-
lektüel* kavramlarının semantik tahliline girilerek; edilgen bir mananın gölge-
sindeki ‘münevver’le despot bir mananın gölgesindeki ‘aydın’ kavramlarının,
‘zihinsel inşa düzeyi’ anlamına gelen ‘entelektüel’ kavramını karşılamayacak-
larına işaret eden Cangızbay’ın, sosyolojiyi -kendi deyimiyle- parasosyolojiler-
den (sosyoloji-benzerlerinden) tefrik ettiği temel kıstas, onun bütün çalışması-
nın da özünü teşkil etmektedir: *Sosyal bilim paradigmalarının konformist “iş-
birlikçiliği”ne karşı “politik anlamda angaje bir bilgi üretimi” olarak sosyoloji.*

* Yard. Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü.

** Araştırma Görevlisi, Pamukkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü.

Bu noktadan hareketle, Kadir Cangızbay'ın Türkiye sosyoloji alanındaki özgün konumunu tespit etmek isteyen bu metin, sırasıyla; a) Cangızbay'ın teorik yürüncesini oluşturan Georges Gurvitch sosyolojisinin genel hatlarına ve bu hat üzerindeki Bachelardcı bilim perspektifine, b) Gurvitch'den mühlhem diyalektik bir sosyoloji anlayışının muhtelif boyutlarına, c) dört söz üzerinden Cangızbay'ın formüle ettiği sosyolojik praksis'e, d) Cangızbay'ın Türk politik hayatına dair açıklayıcı bulduğumuz *müdahil sosyolojik pratiğinin* iki farklı ideeltiplemesine¹ ("Tabu Yıkıcı-Kalıp Parçalayıcı Anapgil birey" ve "Hiç kimseleşmiş Türk insanı") ve e) son olarak Cangızbay'ın entelektüel duruşunun (günümüzde ve bundan sonrası için) Türkiye'deki mevcut sosyoloji alanında ne tür anlamlar taşıyabileceğine odaklanacaktır.

1. Hürriyetin Bilimi: Gurvitch Sosyolojisi

Georges Gurvitch'e göre, XX. asrın başlarından itibaren sosyoloji disiplini, insan hürriyeti ile determinizm arasında, tedricen oluşan bir gerilim hattı üzerinden, oldukça verimli bir alan açar kendisine. Bu hat üzerinden, dönemin sosyolojik statükosunu temsil eden Durkheimci ilk kuşağın² sorunsalları ile 1930'ların fizik alanında yaşanan devrimci nitelikteki tartışmalarını birleştirme tutkusunu taşıyan olağanüstü zengin teorik bir atmosfer doğmuştur. Gurvitch bu atmosferden doğrudan etkilenmiş; bilime, felsefeye ve mantığa yeni bir dil kazandırma arzusundaki yeni süreç onu, epistemoloji alanının -kanaatimizce bugün bile- güzide figürü olan Gaston Bachelard'a götürmüştür. Fransız tarihsel epistemoloji okulunun üyesi olan Bachelard için bundan böyle felsefi düşünüş, fizikteki devrimci dönüşümlerle birlikte irdelenmelidir. Bu durum, sosyal-bilimsel alanda yeni bir mecraya işaret etmek anlamına gelir. Zira izafiyet teorisi ve kuantum mekaniği, felsefenin doğasını olduğu kadar *felsefi ödevi* de devrimcileştirmiştir. Bu dönüşümler, idealizm ve empirizm geleneklerinin her ikisini de, daha geniş ifadeyle hem idealist bilimsel akıl açıklamalarının apriorizmini, hem de pozitivist bilim açıklamalarının saf emprizminin temellerini zayıflatmıştır. Felsefe artık aklın *a priori* kategorilerini (Kant), dil yapılarını ve

1 Cangızbay ideal tip teriminin bir yandan felsefi idealizmle ilişkilendirilip gerçeklik karşısında aşkın bir konuma oturtulması, bir yandan da ahlaki düzlemdeki idealizm ile bağlantılıymış gibi algılanıp kendisine normatif bir boyut eklenmesi tehlikelerine karşın, salt zihinsel kökenli ve zihinle sınırlı 'ideel' terimini kullanmayı tercih eder. Bu sayede ideel tip, gerçek bireylerin tabi oldukları doğal ve beşeri belirleyiciliklerin bütününden arındırılmış ve dolayısıyla olumsal olan hiçbir ögenin yer alması mümkün olmadığı gibi, akıldışılık kat-sayısının da sıfırlandığı bir vasatta kurulacaktır.

2 Bu kuşağın temsilcileri sırasıyla şöyledir: Emile Durkheim, Marcel Mauss, Henri Hubert, David Hertz, François Simiand, Maurice Halbwachs, Hubert Bourgin, Célestin Bouglé, Paul Lapie, Dominique Parodi, Paul Fauconnet, Georges Davy, Marcel Granet ve kısmen Lucien Levy-Bruhl.

aşkın bir özne arayışını terk etmelidir. Akıl, çağdaş fiziğin bilimin rasyonel yapıları ve kendi standartları içindeki tarihsel gelişmelerini kanıtladığından bu yana tarihsel düzlemde ele alınmalıdır. Bu tarihsel gelişme, teori ve empirik dünya arasındaki mücadele noktasında ortaya çıkmıştır; yani artık gerçekliğe ilişkin empirist ve idealist bakış açıları gözden düşmüştür.

Tarihsel epistemolojist bu tez(ler), toplumun yeni fiziğinin (*Saint-Simon*) peşindeki her sosyolog için yeni bir çıkış noktası teşkil eder. “Toplum hangi ölçüde doğa gibi araştırılabilir?” veya “Toplumsal gerçekliğe dair nedensel yasalar var mıdır?” gibi sorular etrafında oldukça hararetli polemikler içine giren sosyologlar, gerçekliğin ilişkisel ve kompleks bir yapıya sahip olduğu varsayımından hareketle, hürriyet ve belirlenim meselesine odaklanırlar.

Saint-Simon’dan hareketle sosyolojinin varoluşunun tabiatında hürriyet problemi olduğunu savunan Gurvitch’in sosyolojik perspektifi de bu sorunlar ışığında boy verir. Saint-Simon’un tanımlamalarında yer alan ve insanın bir aradalığıyla meydana getirilen toplum motiflerini temel hareket noktası olarak ele alan Gurvitch’in perspektifindeki en önemli vurguysa ‘tarih üreten insan’ mefhumunda dögümlenir. Öyle ki Gurvitch ve sosyolojisi, ‘insan olma durumu’ ile her daim barışıklıdır. Ancak bu barışıklık mutlaklaştırmaya dayanan olumlu bir barışıklık değildir. Çünkü mutlak’ın imkânsızlığını kabul eder. Böylece insan özgürlüğünü de, bu barışmazlığın edimlere dökülme anı, eylemler halinde varlık kazanma biçimine tekabül eden bir biçim olarak ele alır. Toplumsal gerçekliğin tarihsel gerçekliğe dönüştüğü an olan bu edim, insan özgürlüğünün gerçekleştiği an ve ölçüye bağlı olarak beşeri oluşu simgeler.³ Buna göre insan, tarih boyunca bir şeyler tarafından belirlenmiştir. Ancak sahip olduğu beşeri nitelik sayesinde insan bu belirlenmişliği sürekli geriletmeye çalışmıştır (bu belirleme zaman zaman bir ilerleme olmasa dahi, değiştirebilme yani belirleyebilme potansiyeli, insanın varlığına içkin bir niteliktir).

Bu meyanda, Gurvitch sosyolojisini, toplumsal gerçekliğin tezahür düzeyindeki çokluğu ve kısmılığı ile varlık düzeyindeki teklığı ve bütünlüğü arasındaki bağı -terimlerden hiçbirini diğerine indirgemeksizin- kurmaya yönelik, faili açısından trajik, oluş tarzı bakımından da diyalektik bir çaba olarak nitelendirebiliriz. Kadir Cangızbay’ın hülasa ettiği şekliyle Gurvitch sosyolojisi; a) her toplumsal gerçekliğe içkin olan tarihsel gerçekliğin varlık zemini, insanın kendi bilinçli müdahalesi ile oluşturduğu dönüşümlerdir. Bu müdahale, insanın mevcut belirleyicilikler hiyerarşisi üzerinde etkide bulunması biçiminde işlediği için “insan hürriyeti”ne karşılık gelir; b) bu doğrultuda, insan özgürlüğünün yol alışlarının tahlili, beşeri belirleyiciliklerinin yol alışlarının tahliliyle kesişen bir analiz olarak gerçekleşecektir. Böylece sosyoloji de, hürriyet ile determinizm arasında empirik düzeyde kurulan (ve Bourdieu’nün ‘spontane sos-

3 Georges Gurvitch, *Sosyoloji ve Felsefe*, İstanbul: Değişim Yayınları, 1985, s. 18.

yoloji' kavramını andıran) avami dikotomiye de yıkarak aşmış olur; c) insan hürriyeti, içlerinde bir 'olumsallık' olarak belirlendiği münferit çerçeveler karşısında izafilik taşır.

Bu üç ana hat üzerinden Gurvitch sosyolojisinin yetkinliği, beşerî'nin izafiliğini, kökü beşer-dışında bir Mutlak esasında veya beşerinin münferit yapılandırılmalarından herhangi birine Mutlak'lık atfederek değil, fakat insan hürriyetinin yol alışları çerçevesinde kurmuş olmasıdır.

2. "Diyalektik Evcilleştirilemez"

"Doğa bilimlerinde kullanılmasına rağmen diyalektik esasen sosyal bilimlerin metodudur. Çünkü doğa bilimlerinin nesnelere özünde diyalektik yoktur. Özünde diyalektik olan bilimsel nesne insan(-lar)dır" (*Gurvitch*).

Gurvitch'e göre, felsefe ile bilimin birbirlerini etkilediklerini inkâr etmek, ancak hem bilim ve felsefenin tarihlerine, hem de felsefi bilgi ve bilimsel bilginin yapılarına göz kapamakla mümkündür.⁴ Bilimler, varsayımlarının ve kavramlaştırılmalarının kaynağını felsefede değilse nerede bulabileceklerdir? Ya da bilimsel bilgi, felsefi bilginin ele alıp irdelediği birinci ya da ikinci dereceden bilgi türlerinden biri değilse nedir? Zira bu ilişki çok büyük riskler taşır. Bu bilgiler, ne yalıtılabilir ne de özdeşleştirilebilirler (bu ince hattı doğru çizmek gerekir). Bu durum ikisi arasındaki ilişkilerin diyalektik bir nitelik taşıdığını gösterir. Dogmacı olmayan her diyalektik dile gelişi ancak çok sayıdaki diyalektikleştirme usulleri (Diyalektik bütünlüçülük, Karşılıklı olarak yekdiğerini işin içine sokma, çift yanlı-anlamlılık, kutuplaştırma, bakış açılarının karşılıklılığı) aracılığıyla oluşur.

2.1. Bir Akış Olarak Diyalektik

Einsteinci fizikten mülhem olarak Gurvitch, içinde cisimleştığımız sosyal bütünlerin insanların bireysel ve kolektif bilinçlerinde mevcut olduğunu iddia eder. Bu bağlamda toplumsal gerçeklik, eşzamanlı olarak bir bütüne, bir orkestrasyona ve parçalanmaya doğru *oluş* içindedir. İşte Gurvitch'in diyalektik dediği bu "çelişkili birliktelik"tir. Diyalektik tüm olası tavır alışların (ne spiritüalizm, ne maddecilik, ne de mistisizm) önünden gidip belirli tikel durumları dogmatizmanın, her türlü kolaycı çözümün, bilinçli ya da bilinçsiz her türlü yüceltmenin oyunlarını bozarak tüm yolları engellerden arındırmış olur. Diyalektik bir yoldur (kat-ederek); dayanak çerçevelerine kadar esnek kılınmış, sürekli olarak yenilenen, sonsuz çeşitte deneyimlere açılan bir yol. Bir akış, bir hareket olan diyalektik, insanın toplumsal gerçekliğine tekabül eder. Diyalektik materyalizm ya da idealizm ise felsefi-skolastik bir patikadır. Çünkü diyalektik her türlü felsefi sabitlemeyi parçalamakla mükelleftir.

4 A.g.e., s. 30-55.

2.2. Bir Yöntem Olarak Diyalektik

Diyalektik aynı zamanda insan bütünlüklerinin pratiklerini bilme, anlama ve yorumlama yoludur. Kavram üretimini bu yolda, yani toplumsal gerçekliğin dinamik-değişim kapasitesine uygun olarak, bir *alet kutusu üretimi* olarak yapmak gerekir. Formel mantığa ilişkin soyutlamalara karşı uyanık olunmazsa, Gurvitch’e göre somut ve değişen sosyal bütünler kavranamaz. Teori her şekilde esnek, gerilimlere ve antagonizmalara karşı tetikte olmalıdır. Buna Gurvitch “diyalektik hiperampirisizm” adını verir. Hem felsefeye hem de bilime ortak metodolojik eşik oluşturan hiperampirist diyalektik her türlü sentez, tekleştirme, yükseltme, uzlaşma, barışma uyumlaşma ve dengenin yerine, her an tehlikeli sürprizleri hazırlayan öngörülemez ve hesaba gelmez yaşantı ve deneyimleri koyar.

2.3. Bir Süreç Olarak Diyalektik

Her bilimsel disiplin analiz nesnesini belirli konvansiyonlar aracılığı ile açıklanabilir kılar. Bu meyanda ilgi nesnemiz ile bunları açıklamakta kullandığımız araçlar arasında “diyalektik bir gerilim” hâsıl olur. Zira bilim insanları çalıştıkları nesnelerin mahiyeti dolayısıyla sosyal bilimlere daha angaje bir bilim olarak telakki etmek zorundadır. Gurvitch bu noktada gerçekliğin akış ve hareketinin karmaşıklığından ötürü sosyal bilimcinin süreçlere yönelmesi gerektiğini düşünür. Burada süreç-odaklılık, realist bir ontoloji temelinde pozitivist bir temayülden kaçınmak için insan tecrübesini merkeze almak anlamına gelir.

3. Sosyoloji Üzerine Dört Söz

Buraya kadar özetlediğimiz Gurvitch sosyolojisinin epistemolojik yörüngesini kendine rehber edinen Kadir Cangızbay’ın sosyolojik perspektifini anlamak için, bu perspektife bir bütün olarak yönünü ve birliğini veren merkezi postülalara, daha doğrusu onun eserinde sıklıkla karşılaştığımız dört söze odaklanabiliriz.

Söz 1: “*Bilim, her şey apaşıkâr olmadığı için vardır; dolayısıyla ‘gizlenmiş olan’la uğraşacaktır*” (Bachelard).

En temelde bilimin zorunlu teorik’liğine, dolayısıyla da özgüllüğüne gönderme yapan bu söz ile Cangızbay, bilimi diğer beşeri pratiklerden, bilimsel bilgiyi de öteki bilgi türlerinden ayırt eden özelliklere vurguda bulunur. Bilimsel pratiklerin somutlaşması, duyu verileriyle mantıksal sisteme sahip düşünce arasındaki uygunluk sağlama çabası biçiminde olacaktır:

Bilim, işte bu varsayımsal düzenlilik ile duyular düzeyinde yaşanan düzensizlik arasındaki çelişkiyi, akıl yoluyla inşa edilmiş soyut içerikli kavramlar aracılığıyla çözerek ve çözdüğü ölçüde yol alır.⁵

5 Kadir Cangızbay, *Sosyolojiler Değil Sosyoloji*, Ankara: Öteki Yayınları, 1996, s. 16.

Bu bağlamda Cangızbay'a göre gerçeklik, kendisini bütünlüğü içinde insana sunmak gibi bir niyet taşımadığına göre, bu bütünlüğü yakalamak insana düşmektedir. Bu noktada ilk adım, duyularımızın bize birer bütünlük/birim/zatıyet olarak aktardığı gerçeklikleri böyle kabul etmemektir. Bunu tamamlayacak girişim ise, duyulayabildiklerimizi duyulamadıklarımız ile (yani gizlenmiş olanla) birlikte içerecek yeni bir bütünlük/birim/zatıyetleri zihin düzeyinde kurmak olacaktır. Böylece duyu verilerine dayanan empirik zatıyetler vasıtasıyla gelinecek son noktanın 'açıklanacak olan'ın kendisi olacağına göre, empirik zatıyetleri parçalayıp emecek teorik zatıyetler inşa edemeyen bir bilim, *totoloji* olmanın ötesine geçemeyecektir. Bu durumun asıl tehlikesi de felsefe ile sosyoloji arasında keskin bir sınır çizilmesi olacaktır. Özellikle Amerikan sosyolojisinde ve onların Avrupa'daki taklitçilerinin empirik araştırma üzerine kurduğu somut sosyoloji, felsefe ile sosyoloji arasındaki köprülerin tekrar atılmasına sebep olmuştur.

Felsefe ile sosyoloji arasındaki kopmanın doğurduğu sonuçlarsa özetle şöyledir:

- Kuramın felsefenin işbirliği olmadan var edilmesi olanaksızdır, dolayısıyla bu hayat damarı koparılmış olmaktadır.
- Açık ve seçik bir biçimde ortaya konulmuş her türlü kavramsal çerçeveden yoksun olmalarından dolayı, empirik anketler gereksiz ve ilgisiz ayrıntılara saplanıp kalırlar. Sırf rastlantı yoluyla toplanmış ve belirgin çerçevelerde bütünleştirilmeyen bilgisel hammadde yığınlarından herhangi bir şey çıkartmak mümkün değildir. Kuram ile araştırma arasında herhangi bir ilinti bulunmaması yüzünden sosyoloji hem kör, hem de boş bir çaba haline gelme tehlikesiyle karşı karşıyadır.
- Felsefe ile bağ kurma konusundaki bu korku, sosyologların büyük çoğunluğunu üstü kapalı ve bilinçsiz bir biçimde değişik felsefelere bağlanmaya götürmektedir. Molière'in "Kibarlık Budalası" örneği (her şeyi yorumlama budalalığı).
- Ampirik anketlerin düzensiz verileri keyfi bir biçimde sosyal bilimcilerin anlayışları uygulanarak *post-factum* (her şey olup bittikten sonra) olarak yorumlanmaktadır ve böylece elde edilen sonuçların hiçbir araştırmaya yer bırakmayacak şekilde zaten baştan verilmiş yanıtlar olduğunun farkına varılmamaktadır.

Söz 2: "*Sosyoloji tabiatı gereği alt-üst edici (dolayısıyla üstte bulunanlar açısından) oyun bozucu, kısaca yıkıcıdır*" (Gurvitch).

Bu ibarede ifade edilen, Gurvitch'in keyfi bir tercihi, temennisi ya da telkini değil, doğrudan doğruya sosyolojinin keyfiyetidir. Çünkü sosyoloji,

Topyekûn gerçekliğin beşerî/toplumsal belirlenmişlik taşıyan yanını, bu gerçeklikteki beşerî/toplumsal belirlenmişlik payını açığa çıkarttığı ölçüde, bu pay insan ürünü olduğuna, ancak toplumsal olan her şey ne sadece bir kişinin, ama ne de eşit olarak herkesin ürünü olmadığına göre, ister istemez *birileriyle*

karşılaşacaktır ki, bu *birilerinin* ortaya konulması, aynı zamanda bu *birileri* ile bu *birilerine* dâhil olmayan/dâhil olmadıkları ölçüde *diğerleri* arasında *belirleme gücü farkının*, yani söz konusu *birilerinin diğerleri* üzerinde şu ya da bu ölçüde belirleyiciliğe sahip, kısacası egemen olduklarının, dolayısıyla *diğerlerinin* de aynı ölçüde bu *birileri* karşısında/tarafından belirlenen nesne konumunda bulduklarının da ortaya konulmasıdır ve insan, doğal düzenlilik karşısındaki mutlak belirlenmişliğini gerileterek herhangi bir canlı nesne olmanın ötesine geçip bildiğimiz anlamda insan niteliğini kazanmış olduğuna göre, insan insan olarak kaldığı sürece/ölçüde sosyoloji de ister istemez *yıkıcı* olacaktır.⁶

Bilgi daima beşeri bir ürün olduğuna göre özneler, evrensel değil kısmi çerçevelerde yaşarlar. Beşeri varlık olarak insan ‘kosmos’ ile ‘logos’ arasında bir yerde bulunmaya (hiçbiriyle tam bir bütünleşmemeye) mahkûmdur. İnsan özgürlüğü de, bu barışmazlığın edimlere dökülme anı, edimler halinde varlık kazanma biçimidir. Bu bakış açısından özgürlük bir insan fantezisi, herhangi bir nedene dayanmadan gerçekleştirilen bir edim ya da içeriği baştan belirlenmiş bir davranış modeli değil, toplumsal gerçeklik içinde (zorunlu olmaksızın) olanaklılık düzeyinde belirlenmiş bir toplumsal yaşantıdır.

Söz 3: “*Toplumun maddi ve manevi kapasitesi eşittir, denktir*” (Gurvitch).

Cangızbay’ın sosyoloji anlayışında, bütün veçheleriyle, insanın özgürleşme çabalarının kristalize olmuş bir ürünü olan Tarih, beşeriyetin diyakronik görünümü olarak betimlenir. Bilim’ini inşaya çalıştığı beşeriyet ile kendisi arasındaki zorunlu eşzamanlılıktan kaynaklanan ‘toplumun statikliği’ izlenimini, toplumların kendi içlerinde taşıdıkları bir nitelik zanneden Comte, bildiği üzere sosyoloji için “sosyal fizik” terimini kullanmıştır:

Comte burada, aynı yönde, aynı anda ve aynı hızla birbirine paralel hatlar üzerinde birlikte hareket eden iki trenin birinden diğerine bakan bir yolcuya benzetilebilir; trenlerin sürekli hareket halinde bulduklarının farkına varmadığından, içinde bulunulan istasyon dekorunun zaman zaman değişmesini de ister istemez zamana bağlayacaktır.⁷

Oysa bu Saint-Simon’un toplumu “société en acte” olarak tanımlamak suretiyle koyduğu teorik şerhten sonra bir gerilemeyi temsil eder. Toplum: kendi kendisini gerçekleştiren, fiili kılan, yani yapıp-etme, kılma, oldurma halindeki toplum. Bu bağlamda, toplum ‘var’ değil, sürekli bir ‘oluş’ halidir; yani ne durandır, ne de hareketliliği dıştan verilir. Eğreti denge durumları da doğrudan doğruya bilinçli insan çabasıyla, yani emekle, işle, çalışmayla varlık kazanır.

Söz 4: “*Toplum emektir/iştir/çalışmadır*” (Saint-Simon).

Cangızbay’ın toplum tahayyülünün amentüsü olan bu söz, toplumun insa-

6 A.g.e., s. 38.

7 A.g.e., s. 25.

na doğal ya da ilahi anlamda verili olmadığını, üretilen ve her an üretilmek kaydıyla var olan bir gerçeklik olduğunu ortaya koymaktadır. Burada 'üretim edimi'ne yapılan vurgu, aynı zamanda sosyolojinin bir yükümlülük etiğinin temeli haline gelmesi demektir. Böylece toplum kavramı, statik tanımından azad edilerek, üretimi karşısında herhangi bir önceliğe ya da aşkınlığa sahipmiş gibi kavranamaz. Toplumsal gerçekliğin özel bir üretim yer ve zamanı olmadığı gibi özel üreticileri de yoktur. Bu yolla etiko-politik bir bilim olarak sosyoloji tasavvurunu resmeden Cangızbay'a göre insanın eylem halinde bulunduğu her an ve her yerde bütün insanlar tarafından üretilen toplumsal gerçeklikten hepimiz eşit derecede sorumluyuzdur. Burada Cangızbay, çözümlenmelerinde 'emek' kavramını insanlığın hem tek hem zorunlu temeli olarak ele alır. Ona göre:

Tarih insanın kendi öncesinden/dışından verilmiş belirlenmiş, dolayısıyla kendisinin de kendilerine tabi olup, karşılarında 'nesne' konumunda bulunacağı yapıları, kendi bilinçli çabasıyla, yani emek'yle yıkması değişikliğe uğratması şeklinde -dolayısıyla toplumsal gerçekliğin dışında değil, onun ayrıcalıklı bir kesimi olarak- varlık kazandığına, tarihin de yegane öznesi insan (ya da insan ancak özneleştiği ölçüde tarih yaratıyor/üretiyor) olduğuna göre, ancak ve ancak emekle üretilebilir olan tarihin öznesi olmaya/tarih üretmeye en elverişli konumda bulunacak insanın da, münhasıran kendisinin üretme -emek harcamagücü temelinde tanımlanan, yani bu gücünün dışında başka hiçbir -mal, mülk, unvan, rütbe vs.- şeye sahip olmayan insan kısacası 'proleter olacağı açıktır.⁸

Buna göre emeği temel alan sosyalizmin yapmak zorunda olduğu, belirli bir toplum modeli önermek değil tarih üretmenin yöntemini ortaya koymak olacaktır sonucuna ulaşır. Bunu ortaya koyarken bilimsel bir yaklaşımın hayati önemine değinen Cangızbay, sosyolojiyi 'özgürlük' sorunsalından yola çıkarak tanımlarken sosyolojiyi icra eden sosyologun da bu tür bir ele alışı ideolojik/siyasi bir tercih olarak değil, doğrudan doğruya -ahlaki anlamda- mesleki bir zorunluluk sonucu ortaya koyması gerektiğini söyler. Sosyologa düşen görevin bir bilim adamı ve entelektüel⁹ olarak Gurvitch'in de üzerinde önemle durduğu nokta *praxis* noktasıdır. Ona göre 'kuram, pratik ve hatta eylem ile beslenmeli, desteklenmelidir.'¹⁰ Aksi takdirde, tarihin gizli bir rasyonalitesi olduğu düşüncesi Gurvitch'in de belirttiği gibi bizi tarih felsefesi yapma hatasına götürür.

8 Kadir Cangızbay, *Sosyalizm ve Özyönetim (Reel Sosyalizmden Sosyal Realiteye)*, Ankara: Ütopya Yayınları, 2003, s. 83.

9 Cangızbay'a göre bilimin nihai amacı açıklamak'tır, yani nesnesini nesne yapan belirleyicilikleri (determinizmleri) ortaya çıkarmaktır (Cangızbay, *Sosyolojiler Değil Sosyoloji*, s. 9). Bir bilim olarak sosyolojiyi icra eden sosyologun da sosyolog olabilmesi için olmazsa olmaz bir koşul olarak entelektüel olmanın zorunluluğuna değinir. Ancak entelektüel olmak için bilginin gerekli ama yeterli bir koşul olmadığı üzerinde de durur. Entelektüel olmanın bir de ahlaki boyutu olduğunu vurgulayarak Gurvitch'in üzerinde önemle durduğu bilimsel pratiğin eylemle desteklenmesi noktasına vurgu yapar.

10 Kadir Cangızbay, Georges Gurvitch, *Sosyoloji ve Felsefe*, s. 2.

4. Türk Politik Hayatının İki Tipi Üzerine

Kadir Cangızbay’ın Türkiye’nin sosyolojik panoramasına dair analizleri, genelde 12 Eylül sürecine bağlı olarak, komprador oligarşi, piyasa ekonomisinin restorasyonu, siyasetsizleşme, terör, globalleşme ve faşizm gibi konular üzerinde yoğunlaşmaktadır. Örneğin onun Türk politik hayatına dair kavramsal-laştırdığı ve *müdahil sosyolojik pratiğinin* iki farklı ideel-tipleme olan “Tabu Yıkıcı-Kalıp Parçalayıcı Anapgil birey” ve “Hiç kimseleşmiş Türk insanı”, 12 Eylül rejimiyle gelen sürecin yarattığı sosyolojik tipler olarak karşımıza çıkar. Topyekûn bir tarihsizleştirme projesinin uzantısı olan ve bireyin özneliğinin kendi kontrolünde olmayan belirleyiciliklerin koordinatları içine tam manasıyla hapsedildiği bu dönem (ANAP dönemi), *Hiç kimseleşmiş Türk insanını* şu aşamalarla kurmuştur: Politika temelde ethnî’ler, mezhepler, kültürler ve inançlar arasındaki bir toplu pazarlık sürecine tahvil edilmiş, sınıf realitesi yok sayılmış, mevcut üretim ilişkileri ve bu ilişkilere karşılık gelen sınıfsal güç dengeleri devre dışı bırakılarak siyasete konu edilemeyecek doğal ve sabit bir veri konumuna oturtulmuştur.¹¹ Ya da kısaca tasvir edersek, çoğulculuk adı altında beşeriyetin kazanımlarının topyekûn tahribatı.

Türkiye’nin dış politikada neo-liberalizme eklemleme sürecine, pek çok entelektüelle kıyaslandığında, oldukça erken bir dönemde muhalefet sergileyen Cangızbay aynı sürecin diğer ürünü olan ‘ANAPgil birey’ için ise şu çarpıcı cümleleri yazar:

(...) ultra-pozitivist bir teknoloji hayranlığından ‘Allahın ipi’ciliğine; mezhep, tarikat, hatta etnik köken temelli bir partikularizmden ‘globalleşme’ militanlığına; askeri rejim kahyalığından ‘sivil toplum’ mücahitliğine; demokrasi havariliğinden siyaset Ku-Kluks-Klanlığına; Amerikan işgüderliğinden ‘Türk Asrı’ yaratıcılığına (...) girilmeyecek kılıf yoktur.¹²

Bu bağlamda Cangızbay, *Komprador Rejimin Anatomisi*’nden *Hiç Kimsenin Cumhuriyeti*’ne dek, Türkiye’ye ilişkin yazdığı bütün eserlerde, ulusal-kalkınmacı söylemi 1980 sonrası terk eden Türkiye’nin, kendi yurttaşını çokuluslu şirketlerin ve emperyalist çıkar odaklarının insafına terk ettiğini iddia eder.

5. Sonuç

Kadir Cangızbay’ın eserleri, sosyolojinin bilimsel zemini konusundaki titizliği, temas ettiği problem alanlarının geniş yelpazesi, bilim adamının amacını etiko-politik bir çerçeve içerisinde tanımlaması ve belki de en önemlisi cüretkârlığı nedeniyle Türk sosyoloji camiası içerisinde nevi şahsına münhasır bir *meydan okuma* olarak telakki edilebilir. Zehir zemberek çözümlenmeleriyle

¹¹ Kadir Cangızbay, *Komprador Rejimin Anatomisi*, Ankara: Özgür Üniversite Kitaplığı, 2000, s. 91-92.

¹² *A.g.e.*, s. 114-115.

okuyucuyu düşünsel bir gerilim hattında uzunca düşünmeye sevk eden Cangızbay'ın sosyolojiye olan aşkı, iletme istediği hakikatle her daim örtüşmektedir: *İçinde yaşadığımız sosyal evreni bir yazgı olmaktan çıkarmak ve tahakkümü yerleşikleştirilen her türden miti yıkmak*. Bunu anlamaya başladığımızda, Kadir Cangızbay sosyolojisinin ürettiği her kavram, ister istemez birer silaha dönüşecektir.

Kadir Cangızbay and Gurvitch's Sociology in Turkey

Hasan Tüzen - Güney Çeğin

Abstract

In this writing, in order to analyze the original position of Kadir Cangızbay in the field of sociology in Turkey; the general lines of Georges Gurvitch's sociology which has formed the theoretical direction of Cangızbay, diverse dimensions of the approach of dialectical sociology derived from Gurvitch and his formulization about sociological praxis will be focused. After then, the sociological characterization about political life of Turkey in Cangızbay and finally what are the means of intellectual position (for present and future) of Cangızbay for the present sociological field in Turkey will be focused.

Keywords: Kadir Cangızbay, Georges Gurvitch, Gaston Bachelard, Claude Henri de Saint-Simon, Sociology.

Kadir Cangızbay ve Türkiye'de Gurvitch Sosyolojisi

Hasan TÜZEN - Güney ÇEĞİN

Özet

Bu yazıda, Kadir Cangızbay'ın Türkiye sosyoloji alanındaki özgün konumunu tespit etmek amacıyla, Cangızbay'ın teorik yörüngesini oluşturan Georges Gurvitch sosyolojisinin genel hatlarına, Gurvitch'den mülhem diyalektik bir sosyoloji anlayışının muhtelif boyutlarına ve onun formüle ettiği sosyolojik praksis'e odaklanacağız. Ardından da Cangızbay'ın Türk politik hayatına dair sosyolojik tiplendirmelerine ve son olarak Cangızbay'ın entelektüel duruşunun (günümüzde ve bundan sonrası için) Türkiye'deki mevcut sosyoloji alanında ne tür anlamlar taşıyabileceğine odaklanacağız.

Anahtar Kelimeler: Kadir Cangızbay, Georges Gurvitch, Gaston Bachelard, Claude Henri de Saint-Simon, Sosyoloji.